

Drs. J.C. van Bruggen

Wordt het bijzonder confessioneel onderwijs bedreigd?

Confessionele bijzondere scholen moeten zich ernstig bezinnen over hun strategie voor de komende jaren. Politieke maatregelen kunnen de koppeling tussen confessie en onderwijs niet garanderen, als deze in de samenleving niet sterk meer wordt beleefd. De politiek moet wel ruimte scheppen die bijzonder confessioneel onderwijs ten goede komt.

Het CDA heeft een dubbele relatie met het bijzonder confessioneel onderwijs. Die relatie is dubbel, omdat confessioneel onderwijs één vorm van bijzonder onderwijs is. Er is ook niet-confessioneel bijzonder onderwijs, waarmee het CDA volgens de ontwikkelde gedachtengangen over de 'verantwoordelijke samenleving' een hartelijke relatie dient te onderhouden. De bedreigingen die op bijzonder onderwijs in algemene zin afkomen als gevolg van schaalvergroting, deregulering en economische gerichtheid van het onderwijsstelsel in zijn algemeenheid vallen wel mee. Wel zijn er ernstige bedreigingen voor de marktpositie van confessioneel bijzonder onderwijs; niet zozeer vanwege overheids-handelen maar vanwege de ontkerstening. De houding van jongeren (die straks ouders zullen zijn) tegenover kerk- en levensbeschouwing is uitgebreid onderzocht. In dit artikel wordt daarom mede betrokken de dissertatie van dr. J.J.M. de Hart, 'Le-

vensbeschouwelijke en politieke praktijken van Nederlandse middelbare scholieren'. Zijn onderzoek wettigt de verwachting dat het op korte termijn nodig is dat confessionele bijzondere scholen zich ernstig bezinnen over hun strategie voor de komende jaren. De politieke vraag is of het CDA als politieke partij aan deze ontwikkeling een boodschap heeft en zo ja welke.

Bijzonder onderwijs

Bijzonder onderwijs is onderwijs in scholen dat wordt aangeboden door een niet-publieke rechtspersoon. Bijvoorbeeld een vereniging van ouders of mensen die voor een bepaalde vorm van pedagogiek enthousiast zijn of een stichting; door een kerkgenootschap; een groep individuen die een besloten vennootschap vormt of door een ander bedrijf. De Nederlandse grondwet stelt immers uitdrukkelijk dat het 'geven van onderwijs' vrij is. Dat betekent dat elke groep, zelfs een individu, die vindt dat er een mogelijkheid is een school te stichten met een bepaalde serie uitgangspunten of een bepaalde vorm, daartoe het recht heeft. De subsidiëring van die school

Drs. J.C. van Bruggen (1942) is adjunct-directeur ontwikkeling Instituut voor leerplanontwikkeling SLO te Enschede.

1. J.J.M. de Hart, *Levensbeschouwelijke en politieke praktijken van Nederlandse middelbare scholieren*, Kampen, 1990.

is uiteraard aan bepaalde regels gebonden; regels betreffende de erkenning van de rechtspersoonlijkheid; de grootte; de bekwaamheid en bevoegdheid der leraren en dergelijke.

Bijzonder onderwijs is dus helemaal niet per definitie confessioneel van aard. Ook al is het zo dat de schoolstrijd in de 19e eeuw er vooral om ging dat protestanten en rooms-katholieken het recht verkregen eigen scholen te stichten (voluit erkend in de grondwet van 1848) en later ook het recht om die school voor een groot deel of geheel te laten subsidiëren door overheidsgelden. Dit vanuit de redenering dat de christenen die een dergelijke school voor hun kinderen wensten, niet via de belasting en via de zelf op te brengen schoolgelden dubbel zouden moeten betalen voor de instandhouding van goede onderwijsvoorzieningen voor hun eigen kinderen en die van anderen. In Nederland is de ontwikkeling van dit confessionele bijzondere onderwijs zeer sterk geworden. Uiteraard vooral rond het einde van de 19e eeuw en na het onderwijspact dat werd vastgelegd in de grondwet van 1917 en de daarop volgende wetten ter uitwerking.

In verkiezingsprogramma's van het CDA wordt sinds jaar en dag een voorkeur uitgesproken voor het bijzonder onderwijs; niet per definitie alleen voor confessioneel onderwijs. In het rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 'Ruimte voor kwaliteit' wordt uitgebreid uiteengezet waarom het CDA een voorkeur heeft voor bijzonder onderwijs.² Samengevat: in een verantwoordelijke samenleving zouden zaken geregeld en verzorgd moeten worden zoveel mogelijk door diegenen die zelf bij de betreffende zaak betrokken zijn en die ook zelf het beste de belangrijke afwegingen tussen kosten en baten kunnen maken. Zie voor een verdere uitwerking van deze beginselen omtrent de taak van de overheid in zijn algemeenheid het rapport over 'Publieke gerechtigheid'.³ Het lijkt mij niet nodig op de geschiedenis van het

bijzondere, c.q. het confessionele onderwijs in dit artikel verder in te gaan; en evenmin op de redenen waarom het CDA al zo lang een grote voorkeur heeft voor bijzonder onderwijs.

Zelf heb ik in een artikel in Christen Democratische Verkenningen de lijn nog wat scherper doorgetrokken en beweerd dat uit die voorkeur voortvloeit dat het CDA eigenlijk zou moeten streven naar een onderwijsstelsel in Nederland, waarin alleen nog bijzondere scholen zouden bestaan en geen openbare scholen (scholen die door een publiek orgaan worden gesticht en instandgehouden).⁴ Mijn redenering was en is, dat gebleken is dat burgers en groepen heel wel in staat zijn zelf scholen te stichten, te onderhouden en te ontwikkelen. In de geëmancipeerde en gedemocratiseerde samenleving van het eind van de twintigste eeuw is dat in principe nog beter het geval dan in de negentiende eeuw. En het gaat om een ontwikkeling die volstrekt in lijn is met het denken in het CDA over de verantwoordelijke samenleving. Men zou kunnen stellen dat het aanbieden van onderwijs geen kerntaak is van de overheid. Natuurlijk is de overheid financieel sterk bij het onderwijs betrokken. Om te bevorderen dat burgers en groepen burgers meer verantwoordelijkheid voor onderwijs zouden nemen, zou zelfs overwogen kunnen worden om belastingheffingen te verminderen en daardoor geld bij de burgers te laten dat ze kunnen gebruiken om zelf een deel van de kosten van het onderwijs te dragen en daarin dan ook keuzen voor bepaalde soorten onderwijs gemakkelijker te kunnen realiseren. Deze nogal vergaande redenering is in het rapport 'Ruimte voor kwaliteit' niet in zijn uiterste consequentie overgenomen. Maar ook

2. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Ruimte voor kwaliteit*, Deventer, 1989.

3. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*, Houten, 1990.

4. J.C. van Bruggen, *Moet het openbaar onderwijs bijzonder worden?*, In: Christen Democratische Verkenningen, nr. 5, 1987.

in dat rapport wordt een duidelijke voorkeur voor bijzonder onderwijs uitgesproken. En er wordt ook gesteld dat een belangrijke taak van onderwijs ligt in het inleiden van leerlingen in waardesystemen; onder andere in waardesystemen op confessionele grondslag.

Vanuit deze gehele gedachtengang ligt het dus voor de hand te verwachten dat het CDA als politieke partij zeer positief staat ten opzichte van elke ontwikkeling, die er blijk van geeft dat ouders en andere groepen burgers zelf verantwoordelijkheid voor het onderwijs nemen. Dus ook ten opzichte van groepen mensen die graag een Montessorischool wensen in een stad, waarin eigenlijk al genoeg andere basisscholen bestaan; tegenover groepen mensen die een protestant-christelijke school op strikt gereformeerde grondslag wensen; of tegenover groepen mensen die een bijzondere school op islamitische grondslag wensen. Die ontwikkelingen zijn toe te juichen. Met twee kanttekeningen: de kosten van versplintering moeten in het oog gehouden worden en de mogelijke gevaren voor kwaliteitsvermindering in al te kleine en al te geprofileerde scholen moeten ingedamd worden. De 'eisen van deugdelijkheid' die de overheid volgens artikel 23 van de grondwet mag en moet stellen in verband met de subsidiëring van het bijzonder onderwijs, kunnen gemakkelijk gerelateerd worden aan deze problemen van schaal, kwaliteit, *management*. En zoals Mentink heeft aangetoond, is het niet mogelijk om voor eens en voor al harde criteria voor deze kwesties te formuleren.⁵ De recente discussie over ideeën betreffende schaalvergroting in het basisonderwijs naar aanleiding van een rapport van deskundigen⁶ en naar aanleiding van een beleidsnota van staatssecretaris Wallage maakt wel duidelijk dat er op het punt van schaalvergroting geen harde criteria kunnen gelden. Het gaat om een afweging tussen het beginsel van vrije en verantwoordelijke mensen die in hun eigen omgeving een geprofileerde school wensen

enerzijds, en de kosten daarvan anderzijds.

Een specifieke relatie bestaat er tussen het CDA en het confessioneel bijzonder onderwijs; op rooms-katholieke of protestant-christelijke grondslag. Die relatie heeft twee aspecten. In de eerste plaats is er de historische verbinding tussen de confessionele scholen in de negentiende eeuw en het ontstaan van de voorlopers van het CDA (ARP, CHU, RKSP-KVP). Deze historische verbondenheid tussen de schoolstrijd voor het recht van betaalde confessionele scholen en het ontstaan van de christen-democratie als politieke groepering verklaart de bijzondere relatie, die nog heden ten dage bestaat tussen het CDA als politieke partij en de besturen van de koepelorganisaties van het confessionele onderwijs. Die koepelorganisaties (Nederlandse Katholieke Schoolraad (NKSR) en Nederlandse Protestants-Christelijke Schoolraad (NPCS) zijn niet alleen maar te beschouwen als belangrijke nationale organisaties op het brede 'maatschappelijke middenveld', maar ze zijn verstrengeld – door geschiedenis en door persoonlijke verbindingen – met het CDA of althans met bepaalde groeperingen en personen daarin.

Het tweede aspect van de aparte relatie van het CDA met het confessioneel bijzonder onderwijs is mijns inziens wezenlijker. Dat aspect vloeit voort uit de grondslag van het CDA: het Evangelie van Jezus Christus. Het is vanzelfsprekend dat een politieke partij die wil werken op basis van die grondslag sympathie heeft voor die organisaties die op een andere wijze er aan willen bijdragen (via scholen) dat velen dat Evangelie leren kennen en worden onderwezen in het werken aan de doorwerking van dat Evangelie in de samenleving. Dat

5. D. Mentink, *Orde in onderwijsbeleid. De wettelijke regeling van deugdelijkheidseisen als grondwettelijk probleem*, Deventer, 1989.

6. A. de Jager e.a., *Schaal en kwaliteit in het basisonderwijs*, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Den Haag, 1990.

is immers ook het politieke doel van het CDA.

Maar voor de zuiverheid van de discussie over bedreigingen voor het bijzonder confessioneel onderwijs is het goed voortdurend in gedachten te houden dat het bij het spreken over 'bedreigingen voor het bijzonder onderwijs' niet per definitie alleen gaat om bedreigingen voor het confessioneel onderwijs.

Bedreiging bijzonder onderwijs

Er is sprake (al jaren) van verzet tegen de gevestigde machtspositie van het confessioneel onderwijs in Nederland, dat zo'n 65% van de 'markt' van leerlingen bedient; vooral in het basisonderwijs en het Algemeen Voortgezet Onderwijs. Dat verzet is er vanuit kringen van het neutrale bijzondere onderwijs en vooral vanuit het openbaar onderwijs. Het verzet is gericht op de grote macht van de confessionele koepelorganisaties op nationaal niveau en soms ook op regionaal niveau met betrekking tot de planning van nieuwe scholen, het overleg over opheffing van scholen die te klein worden; de behartiging van belangen van individuele schoolbesturen en de behartiging van posities in de scholen van leraren.

Uiteraard wordt die invloed uitgeoefend mede in de vele relaties vanuit de koepelorganisaties met het Ministerie van Onderwijs en de politieke partijen, waaronder ook het CDA. De macht is zichtbaar in de betrokkenheid van de koepelorganisaties bij de planprocedures voor de subsidiëring van nieuw gestichte scholen; bij het overleg in het CCOO (Centrale Commissie voor Onderwijs Overleg), waarin alle koepelorganisaties met de bewindslieden overleggen over onderwijskundige ontwikkelingen. De macht en invloed is ook zichtbaar in het bestuur van een groot aantal instituten en organisaties, onder andere in de zogenaamde verzorgingsstructuur ten dienste van het onderwijs (schoolbegeleidingsdiensten, landelijke pedagogische centra, instituten voor leerplanontwikkeling-toetsontwikkeling-onderzoek).

Het onderzoek naar de positie van de koepelorganisaties bij de politieke antwoorden in het midden van de jaren tachtig op de inkringsnoodzaak in het voortgezet onderwijs (HEFVO) door Huppel c.s. is een goede illustratie van de belangrijke positie van de koepelorganisaties en van de vervlechting.⁷ Voor *insiders* zijn er talloze andere illustraties zichtbaar (bijvoorbeeld de discussie in de tweede helft van 1990 over de plannen voor schaalvergroting in het basisonderwijs; de vorming van het projectmanagement voor de invoering van de basisvorming).

Het bezwaar van sommige vertegenwoordigers uit de kringen van het openbaar onderwijs en andere groeperingen (bijvoorbeeld Erdsieck⁸) is dat deze grote macht ertoe leidt dat de plaatselijke initiatieven van confessionele zijde zo sterk gestuurd en gesteund worden dat andere plaatselijke of regionale initiatieven weggedrukt worden. En dat bovendien de voorziening in confessioneel onderwijs in dorpen en steden niet meer klopt met de feitelijke keuzen die ouders zouden willen maken; simpelweg omdat het aanbod aan confessionele scholen er eerder en krachtiger is dan ander aanbod en ook op onderwijsterrein natuurlijk het aanbod de vraag mede bepaalt (zie o.a. Braster⁹).

Voor degenen die zich verzetten tegen de macht en de invloed van de nationale koepelorganisaties is het dan ook begrijpelijk dat er in de koepelorganisaties en ook in het CDA nogal wat verzet is geweest tegen plannen om de voorkeur van ouders voor een bepaald type school op een bepaalde grondslag direct te meten via een soort enquête of verkiezing. Ook het

7. N.A. Huppel, C.C. Verhooff, A.M.L. van Wieringen, *Herschikking via schikking. Evaluatie van de planingsoperatie Herschikking en Fusie in het voortgezet onderwijs*. Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Onderwijskunde, Amsterdam, 1987.

8. J. Erdsieck, *Op naar de restauratie*. In: Nieuw Zicht, 12 februari 1988.

9. J.F.A. Braster, *Zijn er te weinig openbare scholen in Nederland?* In: NGL Weekblad, jrg. 21, nr. 31 en 32, 1989.

verzet van de koepelorganisaties en van het CDA tegen een vergroting van de rol van provincies of regio's met betrekking tot planning of opheffing van onderwijsvoorzieningen is vanuit deze invalshoek voor de groep die ik probeer te typeren heel begrijpelijk. Decentralisatie van de besluitvorming over deze belangrijke kwesties zet de deur immers open voor plaatselijke lobby's die niet meer 'gecontroleerd' kunnen worden vanuit de nationale koepelorganisaties vanuit het confessioneel onderwijs.

Wat is nu de bedreiging die uit dit verzet tegen de machtsposities van de nationale koepelorganisaties voortvloeit?

Deze: dat het denken over decentralisatie en deregulering in de rijksoverheid zo sterk wordt vertaald, ook naar onderwijsvoorzieningen, dat de beschermende macht en invloed van de nationale confessionele koepelorganisaties afbrokkelt en dus de lokale bijzondere c.q. confessionele groepen het meer alleen zullen moeten doen; verzet tegen directe metingen moet worden opgegeven en dus de getalsmatige machtspositie van het confessioneel onderwijs zal afbrokkelen.

Het rapport van het Wetenschappelijk Instituut 'Ruimte voor kwaliteit' geeft in zekere zin voedsel aan de angst voor deze bedreiging. In dat rapport staan onder andere voorstellen om in het kader van de planning van onderwijsvoorzieningen en in de discussie over schaalvergroting de verantwoordelijkheid voor deze kwesties meer bij grote, regionale besturen of bij clusters van besturen te leggen. Vanuit de overweging dat regionaal de afwegingen beter gemaakt kunnen worden en ook beter kan worden beoordeeld of bepaalde compensaties (grote scholen, kleine scholen) de moeite waard zijn. Dezelfde gedachte is ook terug te vinden in de recente voorstellen van staatssecretaris Wallage in de Nota 'Weer samen naar school' betreffende de regionale samenwerking tussen schoolbesturen inzake de vermindering van de aantallen leerlingen in het spe-

ciaal onderwijs.¹⁰ En ook in de voorstellen voor schaalvergroting in basisscholen zelf wordt gesproken over deze vergrote regionale schaal van afweging en verantwoordelijkheid.

De achtergrond van dit soort gedachten is dat het 'maatschappelijk middenveld' niet alleen nationaal zou moeten functioneren maar ook zou moeten wortelen in de plaats of de regio. De bedreiging is misschien nog niet eens zozeer dat in die plaats of regio de positie van de lokale of regionale confessionele schoolbesturen zwakker zou zijn dan die van neutrale bijzondere scholen of van gemeentebesturen; eventueel ook provinciebesturen; concurrentie kan in principe wel worden aangegaan. Maar in de discussie speelt zeker een zekere angst dat lokale schoolbesturen meer gericht zullen zijn op het voortbestaan van de individuele school of de scholen die zij beheren dan op de volle realisering van de confessionele identiteit, die die school pretendeert te realiseren. Dat deze angst voor het 'weggeven' van de confessionele identiteit in verband met het voortbestaan van de school niet helemaal ongegrond is, blijkt uit het verloop van de fusieprocessen in de reorganisatie van het Hoger Beroeps Onderwijs en ook – recenter – in de vorming van de clusters voor Middelbaar Beroeps Onderwijs. Hetzelfde proces is ook hier en daar zichtbaar in fusies tussen scholen voor AVO en scholen voor LBO.

Twee mechanismen zijn hier aan het werk. In de eerste plaats zijn er de hogere opheffingsnormen die door de nationale overheid worden gesteld (op economische gronden en op kwaliteitsgronden) en die leiden tot de noodzaak een grotere school te hebben. Dat kan in veel situaties niet meer alleen op protestant-christelijke of rooms-katholieke grondslag. En dus onderzoekt men of eventueel een oecumenische school mogelijk is. Soms kan dat. In

10. Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Weer samen naar school*, Zoetermeer, 1991.

niet weinig gevallen moet er samengewerkt worden met groepen die geen confessionele grondslag wensen en ontstaat er een neutrale bijzondere school.

Maar: nog steeds een bijzondere school; en nog steeds een school die – zij het misschien noodgedwongen en onder afweging van andere mogelijkheden – althans op papier gekozen is door de betrokkenen zelf. Dus 'een verantwoordelijke onderwijssamenleving'. Vanuit het uitgangspunt van het CDA op dit terrein is tegen deze ontwikkeling weinig in te brengen.

Het tweede mechanisme is de noodzaak die steeds sterker wordt gevoeld om een sterker en groter bestuur te hebben in verband met de afwegingen die gemaakt moeten worden, het ingewikkelder personeelsbeleid, de planning, de financiering enz. Ook 'Ruimte voor kwaliteit' pleit voor grotere en sterkere besturen. Het pleidooi van de commissie-Hirsch Ballin in verband met een voorzichtige deregulering van eindtermen en andere maatregelen leidt tot hetzelfde effect: de noodzaak van grotere besturen.¹¹ En ook dat mechanisme leidt tot hetzelfde gevolg als het eerste.

De conclusie: de tendentie tot versterking van lokale en regionale keuzen en verantwoordelijkheden; gekoppeld aan de nationale tendentie tot decentralisatie en deregulering van beleid en uitvoering leidt tot minder invloed van de nationale koepelorganisaties op confessionele grondslag op de voorzieningen aan scholen en op de samenwerking en kan leiden tot meer bewegingen in de richting van minder sterk of helemaal niet meer gekleurde confessionele scholen. En die ontwikkeling kan men zien als een bedreiging van het traditioneel geprofileerde confessionele onderwijs. Maar niet als een bedreiging van het bijzonder onderwijs in algemene zin.

Vanuit CDA-optiek is hier een spanning aan de orde tussen enerzijds de voorkeur voor bijzonder onderwijs als zodanig (verantwoordelijke samenleving) ook als men-

sen zouden kiezen voor een niet-confessionele maar wel bijzondere school; en anderzijds de bijzondere relatie die het CDA vanuit zijn grondslag en zijn historie onderhoudt met confessioneel onderwijs.

Daarmee is de vraag aan de orde naar een diepere bedreiging, namelijk van het confessioneel onderwijs als specifieke vorm van bijzonder onderwijs zelf.

Marktaandeel

Kennelijk is die bedreiging er; anders zouden geprofileerde confessionele instellingen voor HBO of MBO wel zijn blijven bestaan (het is niet logisch te denken dat de motivatie om een dergelijke school in stand te houden bij de stichters niet meer aanwezig zou zijn). Bedreigingen zijn er ook in verband met de schaalvergroting en de terugloop van de aantallen leerlingen bij de vele kleinere protestant-christelijke en rooms-katholieke scholen voor basisonderwijs, MAVO en LBO in plattelandsgemeenten. Hoe komt het dat confessionele scholen zich in deze processen soms niet zo goed staande kunnen houden en dat landelijke vertegenwoordigers vrezen dat dat nog sterker zal worden? Dat is in feite een kwestie van marktaandeel voor het confessioneel onderwijs in relatie tot de daling van de beschikbare aantallen leerlingen (krimpende markt) in de voorbije jaren in het basisonderwijs en op dit moment in het voortgezet onderwijs enerzijds en de hogere kwaliteitseisen die in diezelfde markt worden gesteld met betrekking tot *management*, gedifferentieerd onderwijsaanbod, tegemoetkomen aan zeer uiteenlopende wensen en verlangens van ouders anderzijds.

Het is in wezen heel simpel: als er in een dorp of regio voldoende ouders en leerlingen zijn die geprofileerd confessioneel onderwijs begeren, zijn de genoemde pro-

11. E. Hirsch Ballin, *Verantwoordelijkheid voor onderwijs: Rapport van de Commissie voor de toetsing van wetgevingsprojecten*, Ministerie van Justitie, Den Haag, 1989.

cessen niet bedreigend. Onderzoek naar schoolkeuzemotieven echter maakt duidelijk dat de geprofileerde confessionele identiteit voor veel ouders helemaal niet het belangrijkste motief is om een bepaalde school te kiezen.¹² Kwesties als nabijheid, het soort onderwijsaanbod, het pedagogisch klimaat, de aantrekkelijkheid van het gebouw, de persoonlijkheid van schoolleiding en leraren, het systeem van leerlingenzorg etc. spelen een minstens zo grote rol. Voor ouders die wel geprofileerd confessioneel onderwijs wensen is er organisatorisch geen groot probleem. Zie de bloei van de reformatorische scholen in de rechter flank van de protestant-christelijke kerken; zie de recent gestichte islamitische en hindoestaanse scholen. Er zijn vervoersvoorzieningen in de wetgeving opgenomen die het zelfs mogelijk maken dat over grotere afstanden dergelijke geprofileerde keuzen kunnen worden gerealiseerd. Dit strookt ook met de geschiedenis van het protestant-christelijk en rooms-katholiek onderwijs in de 19e eeuw, waar mensen behoorlijk grote offers (eigen bijdragen, vervoer, internaat, legaten) hebben gebracht. Er is een vergelijkbare positie van sommige rooms-katholieke of protestant-christelijke scholen in West-Duitsland, en met name met evangelische en rooms-katholieke scholen in de VS. Zo geeft Peshkin een fascinerend beeld van een fundamentalistische baptistenschool in het Midden-Westen van de VS; hij schildert de pogingen om een geprofileerde identiteit te realiseren, maar ook wordt heel duidelijk dat mensen er veel voor over hebben om hun kinderen in deze school te laten opvoeden.¹³ In een interessant artikel geven Fleming en Hunt cijfers over de groei van het aantal scholen in de VS dat geprofileerd uitgewerkte christelijke leerboeken van een bepaalde organisatie gebruikt: 1970 één school; 1976 1450 scholen; 1986 5000 scholen.¹⁴ Soms worden die boeken niet uit de staatssubsidie betaald of zijn ze veel duurder; ouders hebben daar nogal wat geld voor over.

Hier komen we nu aan de verbinding tussen de bedreiging voor het confessioneel onderwijs en het proefschrift van De Hart over 'Levensbeschouwelijke en politieke praktijken van Nederlandse middelbare scholieren'.

Dat onderzoek is immers te typeren als een verkenning van de plaats die kerk en geloof bij jongeren van 15 à 18 jaar innemen. In de verwachting dat die plaats bepalend zal zijn voor de inrichting van hun verdere leven en dus ook voor de keuzen die ze voor hun eigen kinderen later zullen maken als het gaat om het zenden naar een confessionele school. Zo gezien kan men dus het onderzoek van De Hart beschouwen als een marktonderzoek met betrekking tot de vraag die in de toekomst te verwachten is naar het confessioneel onderwijs.

De algemene conclusie van De Hart is dat deze jongeren in sterk afnemende mate godsdienst, kerken, levensbeschouwing een belangrijke rol in hun leven toekennen. En dus mag men verwachten dat ze niet erg gemotiveerd zijn om voor een confessionele school te kiezen. Maar het is de moeite waard het onderzoek van De Hart wat preciezer te beschouwen.

Dit artikel beoogt niet een gebruikelijke recensie van dit boek van 250 bladzijden met 70 bladzijden bijlagen te geven en zeker niet vanuit een sociologisch-vakwetenschappelijke optiek. Het onderzoek van De Hart is daarom zo belangrijk, omdat het het enige onderzoek is dat een representatief beeld geeft over geheel Nederland en over alle vier 'zuilen' (RK, PC, neutraal bijzonder, openbaar). Weliswaar met twee beperkingen: er is alleen onderzoek ge-

12. M. van Eck, W.M.J.M. Groot Antink, P.W.V. Veraart, *Gewenst basisonderwijs in de tweede helft van de jaren '80 in de provincie Utrecht*, Utrecht, 1986 en zie noot 9.
13. A. Peshkin, *God's Choice. The total world of a fundamental Christian School*, The University of Chicago, 1986.
14. D.B. Flemming en T.C. Hunt, *The world as seen by students in Accelerated Christian Education Schools*, In: Phi-Delta Kappan, maart 1987.

daan in de leerjaren 4, 5, (6), van HAVO en VWO. En de gegevens zijn verzameld in 1983. Er is echter weinig reden om te denken dat het bij leerlingen uit het MAVO en LBO anders, laat staan gunstiger zou zijn. En de gegevens die sinds 1983 zijn verschenen in onder andere het rapport 1986 van het Sociaal Cultureel Planbureau en in een onderzoek uit 1988 van het Bureau Inter/view geven niet aan dat er kentering zou zijn.¹⁵ Uit het laatstgenoemde onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat in 1988 74% van de Nederlanders van 15 jaar en ouder nooit een kerk bezoekt.

Maar nog belangrijker is dat het onderzoek van De Hart een zeer gedifferentieerde veelheid aan gegevens bevat met betrekking tot de activiteiten van jongeren op het terrein van levensbeschouwing en godsdienst (zoals: vasten, bijbellezen, kerkgang, actief zoeken naar een eigen levensbeschouwing, lezen van artikelen en boeken, voeren van gesprekken); naar het nadenken over de zin van het leven; naar de kerkelijke betrokkenheid; naar de manier waarop ouders en anderen hen hebben beïnvloed en nog beïnvloeden bij deze processen, etc. Ik ga niet in op de gevolgde onderzoeksmethode en op het uitgebreide literatuuronderzoek dat de studie bevat.

Verbondenheid met een kerk

Het blijkt dat in totaal 71% van de onderzochte jongeren (ruim 3000) zich beschouwt als buitenkerkelijk. Het grootste gedeelte daarvan (53%) is 'er niet in grootgebracht' en is dus te beschouwen als buitenkerkelijk in de tweede of derde generatie. 6% is samen met de ouders buitenkerkelijk geworden. 8% leeft met ouders die nog wel (meestal alleen nominaal) kerklid zijn. 4% leeft met ouders die zelf nog wel kerkelijk betrokken zijn.

De resterende 29% is wel te beschouwen als 'kerkelijk'. Daarvan is echter 12% alleen op papier 'kerkelijk', maar er is geen kerkbezoek of andere activiteit. 10% wordt door De Hart aangeduid als 'kerkse kerkle-

den', dat wil zeggen dat men minstens één keer per twee weken naar de kerk gaat; verder worden niet veel activiteiten rond kerk of geloof ontplooid. Tenslotte is er dan 7% te beschouwen als 'actieve leden van een kerk': kerkgang, gespreksgroep, iets doen, een koor, bijbellezen voor jezelf etc.

Er is dus zo'n 17% van deze jongeren van wie je een min of meer directe relatie tussen hun 'kerkelijkheid' en de schoolkeuze die ze wellicht later ten aanzien van hun eigen kinderen zullen maken mag verwachten. Terwijl nu van al deze jongeren zo'n 65% op confessionele scholen zit.

Rechtstreeks geredeneerd is dat een dramatische terugloop van het marktaandeel van confessioneel onderwijs.

Veel ouders vinden dat een beetje christelijke vorming niet slecht is

Ik haast me echter drie relativeringen bij deze sombere 'marktprognose' aan te brengen:

- a Schoolkeuze wordt niet alleen door de confessie bepaald maar ook door tal van andere motieven, onder andere door onderwijskundige kwaliteit en er is geen enkele reden om te denken dat confessionele scholen op die aspecten niet kunnen concurreren.
- b Het blijkt uit het onderzoek naar schoolkeuzemotieven bij ouders nu, dat velen

15. Inter/view, *De voortgaande ontkerkelijking in Nederland*, Amsterdam, 1988.

van mening zijn dat 'een beetje christelijke vorming' niet zo slecht is, ook al ben je zelf niet als ouders betrokken bij kerk of geloof.

c Er zijn tamelijk ruime percentages (14 à 27) ook bij de vier groepen buitenkerkelijken die De Hart onderscheidt, voor wie levensbeschouwing en godsdienst toch wel enig belang hebben; er zijn er ook die enige activiteit ontplooiën (af en toe een gebed, af en toe iets in de bijbel lezen) zonder dat dit echter leidt tot betrokkenheid bij de kerk als zodanig.

Alternatieve bewegingen?

Er wordt nogal eens beweerd dat er in plaats van een gerichtheid op de geïnstitutionaliseerde kerken nogal wat belangstelling bestaat, met name onder jongeren, voor alternatieve levensbeschouwelijke bewegingen (*Yoga*, *Transcendente Meditatie* e.d.) of sekten (*Baghwan*, *Scientology Church* e.d.) en voor – wat De Hart noemt – paraculturele verschijnselen (tarot-kaarten, reïncarnatie e.d.). Uit het onderzoek van De Hart blijkt het tegendeel. Slechts zeer kleine percentages (0 à 2) van de bevroegde jongeren voelt enige verwantschap met dergelijke alternatieve levensbeschouwelijke oriëntaties; het aantal daadwerkelijk betrokkenen is nog geringer. Wel is er enige nieuwsgierigheid en wordt er wel eens wat over gelezen of gepraat of een televisieprogramma bekeken. In het algemeen staat men sterk afwijzend tegenover deze groeperingen.

De Hart formuleert het zó: 'de traditionele kerkelijke instituties bevinden zich onmiskenbaar op de terugtocht, maar van een levensbeschouwelijke tegencultuur die ook maar enigszins als een serieuze concurrent beschouwd zou kunnen worden is, althans getalsmatig, geen sprake.'¹⁶

Een nadere analyse van de verkregen gegevens leert, dat bij een ruime helft van de zich buitenkerkelijk noemende jongeren wel enige interesse bestaat in paraculturele onderwerpen en ook wel voor sommige godsdienstige onderwerpen en activitei-

ten. Zo'n 15% bidt wel eens (een schietgebedje?) en leest ook wel eens een enkele keer een stukje in een bijbel. Net zo bestaat er bij de meeste zich 'kerkelijk' noemende jongeren ook wel enige interesse in de paraculturele verschijnselen. We zien dit ook in de onderwerpenkeuze voor praatshows op de televisie en artikelen in populaire weekbladen e.d. Maar volgens De Hart is het fout deze algemene en oppervlakkige interesse aan te zien voor een daadwerkelijke levensbeschouwelijke oriëntatie. Hij hanteert de term 'levensbeschouwelijk knutselgedrag'. Er is een groeiend niemandsland tussen de traditionele kerkelijke instituties, waarvan de aanhang duidelijk taant en de rijkgeschakeerde subcultuur van sektarische groepjes, alternatieve levensbeschouwelijke stromingen, belangstelling voor makrobiotische levenswijzen etc. Een citaat: 'veel jongeren lijken dit niemandsland op eigen houtje binnen te trekken, met in hun ransel vaak een allergearte van traditionele christelijke en alternatieve levensbeschouwelijke ingrediënten: een zakbijbeltje, een yogahandleiding, een verhandeling over reïncarnatie, e.d.'¹⁷ De term 'knutselgedrag' duidt erop dat men vanuit diverse levensbeschouwelijke 'stelsels' of 'oriëntaties' hier en daar bepaalde concepten, activiteiten of benaderingswijzen wegpakt en die met elkaar verbindt op een niet-systematische manier tot een pakket oriëntaties, dat functioneert als een 'levensbeschouwing'. Het is aardig te constateren dat Brenner in een overzichtsartikel van recent jeugdonderzoek naar aanleiding van het achtste *Jugendbericht* van het Duitse Ministerie voor onder andere Jeugdzaken op hetzelfde verschijnsel wijst: in plaats van de gebruikelijke identificatiefiguren treedt een *'Basteln an der eigenen Biographie nach dem Verfahren von trial and error'*.¹⁸

16. Zie 1, pag. 89.

17. Idem, pag. 111.

18. G. Brenner, *Gesellschaftliche Pluralisierung und Schule. Welche pädagogische Reaktionen sind vorstellbar?* In: Die Deutsche Schule, nr. 4, 1990.

In hetzelfde onderzoek heeft De Hart ook nagegaan hoe het staat met de betrokkenheid bij de gevestigde politieke instituties, met name bij de politieke partijen. Ook weer door zowel de geneigdheid en de verwantschap na te gaan via vraagstellingen, maar door ook te vragen naar daadwerkelijke activiteiten. Ik ga op dit deel van het onderzoek niet diep in en vermeld slechts dat ruim 50% verwacht niet lid van een partij te worden of zich te binden aan een bepaalde politieke stroming. Er is ook zeer weinig neiging tot het meedoen in actiegroepen, protestdemonstraties e.d. Ook hier treedt hetzelfde verschijnsel op dat veel jongeren elementen van een bepaalde politieke doctrine mengen met activiteiten die de laatste vijftien jaar populairder zijn geworden. Zo geeft bijna 80% aan te verwachten dat men nog wel eens in een protestdemonstratie zal meelopen of zal meewerken aan een handtekeningenactie. Deze 'knutselattitude' verklaart de groeiende percentages zogenaamde 'zwevende kiezers' vooral onder jongeren, waarbij politieke partijen er waarschijnlijk verstandig aan doen zich niet blind te staren op incidentele successen onder de groep jongere kiezers (zoals het CDA in 1989 zich mocht verheugen in een grote belangstelling onder jongere kiezers).

Levensbeschouwelijke socialisatie

Door wie of wat worden de jongeren beïnvloed bij het zich eigen maken van een levensbeschouwing? De Hart heeft zich deze vraag gesteld en heeft het antwoord gezocht door ook hier weer de meningen van jongeren te vragen en tevens te vragen naar feitelijkheden bijvoorbeeld voor wat betreft het aantal gesprekken dat men in een bepaalde periode met ouders heeft gehad over godsdienstige vragen.

Het blijkt dat voor grote groepen jongeren (zo'n 60%) er nog steeds 'contact' is met het christelijk geloof. Doordat men op een confessionele bijzondere school zit en daar in aanraking komt met gebed, dag-

openingen, gespreksonderwerpen, godsdienstonderwijs. Doordat men als kind (tot 13 à 16 jaar) door de ouders wordt meegenomen naar de kerk. Doordat er gesprekjes zijn met ouders of leeftijdgenoten. Maar de ondervraagde jongeren (allemaal ouder dan 15 jaar!) blijken deze vormen van socialisatie niet erg belangrijk te vinden. 20% geeft aan de laatste jaren nooit met ouders of vrienden over godsdienstige of levensbeschouwelijke zaken te hebben gesproken; 40% heeft dat zeer zelden gedaan. 50% vindt de levensbeschouwelijke opvoeding thuis marginaal; men leest nooit over levensbeschouwelijke onderwerpen en praat er op school ook nooit over. Als leraren – ook godsdienstleraren – onderwerpen aansnijden, luistert men min of meer beleefd maar doet niet actief mee. Het glijdt langs de koude kleren af.

Bij de groep leerlingen die uit Nederlands Hervormde gezinnen afkomstig is (waarvan de ouders in meer of mindere mate kerkelijk meelevend zijn) blijkt dat iets meer dan de helft van de jongens aanmerkelijk minder godsdienstige betrokkenheid vertoont dan hun ouders. Bij de meisjes is dat 40%. Deze mindere betrokkenheid geldt ten aanzien van het centraal stellen van de levensbeschouwing, maar ook ten aanzien van kerkgang, bidfrequentie en bijbellezen. Bij de rooms-katholieken is dit nog sterker, vooral ten aanzien van het centraal stellen van de levensbeschouwing. De kerkgang blijkt iets resistentier. De Hart concludeert: 'godsdienstige betrokkenheid van de ouders is wel een noodzakelijke voorwaarde voor gelovige kinderen (zonder deze komen maar zeer weinig jongeren uit eigen initiatief tot een binding met geloof en kerk), maar blijkbaar niet voldoende.'¹⁹

Weliswaar is het zo dat ongeveer de helft (meisjes iets meer) van de jongeren nog wel meegaat naar de kerk (maar in mindere frequentie dan de ouders); 69%

19. Zie noot 1, pag. 171.

van de jongens en 53% van de meisjes hecht duidelijk minder belang dan de ouders aan godsdienst en levensbeschouwing. Bij de jongeren uit gereformeerde gezinnen lijdt vooral het gebed en het lezen in de bijbel. De kerkgang iets minder dan bij Nederlands Hervormden of Rooms-Katholieken; maar het centraler stellen van de levensbeschouwing is iets beter. In de jeugdsociologische literatuur wordt vaak gesteld dat het ouderlijk milieu voor de overdracht van godsdienst en levensbeschouwing steeds minder belangrijk is geworden en dat vooral de school en de leeftijdgenoten en ook de massamedia die rol hebben overgenomen. Statistische analyse van het overvloedige materiaal van De Hart leert echter dat verreweg de meeste verschillen tussen jongeren met betrekking tot levensbeschouwelijke activiteiten of houdingen toch verklaard worden vanuit de godsdienstige opvoeding thuis. Althans ten aanzien van het centraal stellen van de levensbeschouwing in het leven, het kerkbezoek en het bidden. Minder geldt dat ten aanzien van het lid worden van een kerk (dat is een erkende individuele beslissing) en ten aanzien van het bijbellezen.

Vrienden en vriendinnen zijn nagenoeg irrelevant. Ook de levensbeschouwelijke vorming op school draagt weinig bij. Voor Nederlands Hervormden blijken gesprekken met predikanten, catecheten of godsdienstleraren nog de meeste invloed te hebben, althans vergeleken met Rooms-Katholieken en Gereformeerden; maar de invloed is absoluut gezien, beperkt. Televisie, radio, bladen hebben enige invloed, maar alleen in combinatie met een ouderlijk milieu waarin integraal en actief vanuit een geprofileerde levensbeschouwing wordt geleefd.

Politieke socialisatie

Ook hier slechts enkele opmerkingen. De partijkeuze wordt kennelijk bij deze jongeren sterk beïnvloed door de ouders. Maar waarschijnlijk moeten we hier in rekening

brengen dat het gaat om jongeren tussen 15 en 19 jaar; het lijkt aannemelijk dat bij de iets ouderen deze beïnvloeding sterk zal afnemen. Overigens geldt deze beïnvloeding het minst bij jongeren uit een gezin waarvan de ouders op het CDA stemmen! Veel sterker bij VVD, PvdA, Groen Links of de kleine christelijke partijen. Wel is er een zekere samenhang met interesse in politieke onderwerpen bij de ouders, activiteiten en gesprekken. Politieke socialisering vindt in hoofdzaak plaats in tamelijk radicale gezinnen (van welke politieke richting dan ook) hetzij bevestigend, hetzij in protesterende zin. Voor de jongeren is er heel weinig relatie tussen de godsdienstige overtuiging en de politieke keuze; behalve bij de 9% evangelisch/gereformeerden, die radicaal kiezen, hetzij links, hetzij rechts.

Consequenties voor confessioneel onderwijs

Natuurlijk zijn de gegevens van De Hart zeer ernstig te nemen. Niet alleen voor ouderen die in hun leven hebben ervaren welk een belangrijke rol godsdienst en levensbeschouwing spelen en die graag zouden zien dat voor jongeren dat ook zo zou zijn, maar ook – wat nuchterder zoals in dit artikel – vanuit het denken over de toekomst van het confessioneel bijzonder onderwijs. Immers, als nog slechts een kleine minderheid van de jongeren geloof, godsdienst, levensbeschouwing centraal stelt en als zelfs bij die kleine minderheid de min of meer automatische verbinding van geloof en godsdienst met handelingen afbrokkelt, betekent dat veel voor de schoolkeuze. Als 'direct-gekoppelde' handelingen zoals het bidden voor de maaltijd in een gezelschap, het gaan naar de kerk ook in een omgeving waarin dat niet meer gebruikelijk is, het bijbellezen in de aanwezigheid van anderen of het doen van een duidelijk politieke keuze niet meer worden verricht of niet meer zijn verbonden met geloof en godsdienst, dan mag verwacht worden dat een 'handeling' die nu al zo'n

honderd jaar vrij duidelijk bij de centraliteit van de godsdienst in het leven behoort, namelijk het kiezen van een confessionele bijzondere school voor je kinderen, ook afbrokkelt bij de jongeren waar het onderzoek van De Hart betrekking op had.

Temeer nog daar de jongeren aangeven dat zij zelf vinden dat de godsdienstige socialisatie op de confessionele school waar ze zelf leerling zijn, onbelangrijk voor hen is.

Logisch gezien zijn er dus twee gronden voor pessimisme ten aanzien van het 'marktaandeel' van het confessioneel bijzonder onderwijs in de toekomst. De eerste is het steeds sterker verbreken van de automatische koppeling tussen eigen godsdienstige oriëntatie en handelingen die daar heel lang in onze cultuur mee verbonden zijn geweest (de theorie over de 'verticale en horizontale zuil'). Anderzijds ontbreekt het bij de jongeren aan ervaring met betrekking tot het belang van godsdienstige socialisatie in hun eigen leven in de confessionele bijzondere school.

Of handelen mensen, ook in de toekomst, niet zo 'logisch'?

Een eerste mogelijke relativering is dat de ontwikkeling, die De Hart in kaart brengt, natuurlijk al heel lang gaande is en desondanks tot op heden het marktaandeel van het protestant-christelijk en rooms-katholiek onderwijs niet zichtbaar terugloopt. In ieder geval niet in het basis-onderwijs en ook nauwelijks of niet in het AVO. (Zie voor gegevens o.a. Braster en Dodde.²⁰) Wel enigszins in het beroepsonderwijs, mede onder invloed van de specialisatie en de schaalvergroting; maar ook traditioneel is beroepsonderwijs altijd minder duidelijk confessioneel gebonden geweest. Wel zijn er de eerste tekenen van een terugloop door de fusiegolf, waarover ik in het begin van dit artikel iets opmerkte. Misschien is het dus vooral ook een kwestie van beschikbaarheid van confessioneel bijzonder onderwijs? Als zo'n school dichtbij is en goed is, stuur je er je kinderen wel heen. Juist hierop richt zich het verwijt ten

aanzien van de machtspositie van het confessioneel bijzonder onderwijs bijvoorbeeld in verband met de planning van nieuwe basisscholen op grond van verouderde gegevens naar de kerkelijke gezindte van de bevolking en op grond van het aanvechten van die 'papieren' gegevens. Overigens blijkt ook uit het onderzoek van De Hart dat er geen grote neiging is om eventueel 'papieren' lidmaatschap van een kerk op te zeggen, ook niet bij de jongeren.

Een tweede relativering is het gegeven dat uit het onderzoek van De Hart blijkt dat veel jongeren de confessionele school als weinig 'centraal' of 'radicaal' ten aanzien van de overdracht van geloof en godsdienst ervaren. Ook in confessionele kring zelf en daarbuiten zijn er klachten of verwijten (afhankelijk van de invalshoek) over het gebrek aan radicaliteit. Zo verwijt Dodde in verscheidene artikelen en lezingen het confessioneel bijzonder onderwijs dat men niet werkelijk kleur bekent en werkelijk confessioneel is.²¹ Ook vele andere publikaties uit de kring van voorstanders van het openbaar onderwijs slaan dezelfde tonen aan.²²

Maar ook voorstanders van confessioneel bijzonder onderwijs hebben zorg over het confessionele gehalte. Zeer duidelijk leeft deze vrees in de kringen van de Unie 'School en Evangelie'. Illustratief is een speciaal nummer van het 'Bulletin' van de Unie van december 1989 waarin 13 auteurs schrijven over de vraag of, en zo ja, in hoeverre er sprake is of moet zijn van eigen leerstof voor het christelijk onderwijs. Waardevolle ideeën betreffende het klimaat in zo'n school, de zorg voor de individuele leerling, de godsdienstlessen, worden beschreven (overigens ook in talrijke andere publikaties) maar naar mijn

20. Zie noot 9, en N.L. Dodde, *Het verschil tussen openbaar en bijzonder is alleen nog bestuurlijk van aard*. In: Vernieuwing, Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding, jrg. 49, nr. 1, 1990.

21. Idem N.L. Dodde.

22. Zie noot 8.

mening wordt de vraag naar de eigen christelijke leerstof niet scherp genoeg beantwoord.²³ Een christelijke school (protestants of rooms-katholiek) kan zich immers niet buiten de huidige samenleving plaatsen en zal Engels, wiskunde, economie, elektrotechniek en alle andere vakken die we als samenleving belangrijk vinden om in deze samenleving te kunnen functioneren, moeten geven en op een goed niveau. Natuurlijk zijn er mogelijkheden voor 'in-kleuring' en specifieke toespitsingen en voor verbindingen met centrale thema's uit de christelijke levensbeschouwing en ook naar mijn mening kunnen die beter en uitvoeriger worden uitgediept. Maar een radicale eigen program-school met eigen examens, eigen eindtermen, eigen leerstof, eigen leerboeken komt onvermijdelijk in conflict met de hoofdstroom in onze samenleving.

Ook in rooms-katholieke kring is dezelfde zorg geventileerd; met hetzelfde type beschouwingen en afwegingen en dezelfde moeite om tot een min of meer radicale keuze te komen.²⁴

Voor veel christen-leraren, schoolbestuurders en nationale leiders op het terrein van het confessioneel bijzonder onderwijs is deze kwestie van de eigen identiteit en de eigen beleidsruimte om die identiteit te realiseren, uitermate belangrijk.

Het onderzoek van De Hart bevat echter naar mijn mening een ernstige waarschuwing voor diegenen die de geprofileerde confessionele identiteit van het bijzonder onderwijs zouden willen versterken. Het blijkt immers dat voor een tamelijk grote groep ouders en kennelijk ook voor de oudere leerlingen die radicaliteit helemaal niet aantrekkelijk is, omdat die radicaliteit voortkomt uit het centraal willen stellen van godsdienst en geloof in het leven. En dat strookt niet met de eigen meningen en ervaringen van de jongeren; en kennelijk ook van zeer grote groepen ouders. Een beetje godsdienstonderwijs; een 'beetje meemenen' en 'er iets van weten' en 'het kan nooit kwaad' wordt zeker door zeer grote groe-

pen aanvaard. Maar radicalisering van de inhoud en vormgeving van confessioneel onderwijs zal een grote groep afstoten.

Radicalisering van confessioneel onderwijs zal grote groepen ouders afstoten

De sterk uitgebouwde 'centraliteit' (de term is van De Hart) van levensbeschouwing geldt op dit moment blijkens zijn onderzoek slechts voor zo'n 9% van sterk evangelisch betrokken jongeren. Dat zijn de jongeren die men ziet op de massale EO-jongeren dagen. Het zijn de jongeren die naar Taizé gaan; die meedoen aan missieacties; aan *sit-ins*; die naar een reformatorische school voor voortgezet onderwijs op tachtig kilometer van hun ouderlijk huis gaan, etc. Als men in het confessionele onderwijs radicaliseert, mikt men op deze groep jongeren. Doorwerking van dit streven naar radicalisering zal dus op den duur de getalspositie van het confessioneel onderwijs danig aantasten.

Overigens – een zijsprong – geldt waarschijnlijk precies hetzelfde voor het CDA als politieke partij als die zich zou radicaliseren als een getuigenispartij in een kleinrechtse dan wel kleinlinkse richting.

Uit het onderzoek van De Hart blijkt dat

23. J.C. van Bruggen, *Christelijke leerstof en Christelijke school: warm worden ... maar ten dele*. In: 'Bulletin', jrg. 18, nr. 4, 1990.

24. H. Witte, *Zal katholiek onderwijs in 2000 nog profiel hebben?* In: *Omologie*, jrg. 21, nr. 1, 1989 en H.A. van Munster e.a., *De katholieke school voor primair en secundair onderwijs op weg naar de volgende eeuw*, Den Haag, 1989.

voor een vrij grote groep – 47% in ieder geval – maar ook een behoorlijk groot deel van diegenen die 'er van huis uit niets aan doen' er nog wel enige betrokkenheid is bij geloof en godsdienst; ook via de confessionele school. Met Kerstvieringen, Pasen, zangconcerten, huwelijk, begrafenis e.d. Maar de relatie tussen godsdienst en handelen is niet al te pregnant, niet al te radicaal. Het gaat meer om een zekere algemene christelijk gekleurde achtergrond.

Het zou verleidelijk zijn op dit punt in het betoog in vergelijkende zin in te gaan op het artikel van Zijdeveld 'Van oude en nieuwe christenen; cultuur en religie en het CDA'.²⁵

De problematiek die hij stelt voor het toekomstige 'marktaandeel' voor het CDA is naar mijn mening volstrekt vergelijkbaar met die voor de confessionele bijzondere school. En in zekere zin geeft het onderzoek van De Hart steun aan de stelling van Zijdeveld, dat het CDA niet al te bang moet zijn voor een appelleren aan de algemene christelijke wortels van onze cultuur en het zich evalueren in de richting van een brede, christelijk georiënteerde, maar niet radicaal stellingnemende volkspartij. Vergelijk ook de benadering van Papini in zijn bijdrage aan het jubileumsymposium van het CDA in oktober 1990.

Immers, de samenvattende conclusie uit het onderzoek van De Hart mag zijn dat ook in de komende decennia er zeker 50 á 60% van de nu opgroeiende generatie zal blijven, die als ouders in principe wel wat voelt voor protestant-christelijk, rooms-katholiek of oecumenisch of 'algemeen christelijk' onderwijs voor hun kinderen, mits die school en dat onderwijs niet al te radicaal zijn. Dat betekent bijvoorbeeld voor het basisonderwijs dat men zal blijven appreciëren dat er bijbelverhalen verteld worden ('daar moet je toch iets van weten'); dat er liederen geleerd en gezongen worden; dat er rituelen zijn zoals kerstmusicals, adventskaarsen, bidden e.d. Voor het Algemeen Voortgezet Onderwijs zal dat wellicht iets minder het geval zijn. En voor bei-

de schooltypen zal zeker in toenemende mate gaan gelden dat deze 'christelijkheid' niet mag tornen aan andere aspecten van de kwaliteit van het onderwijs: examentraining, gezelligheid, nabijheid, een beetje moderne en losse omgangsvormen maar ook discipline, vlot personeel dat toch gezag heeft, een goede leerlingenbegeleiding voor kinderen die problemen hebben, etc. Ook uit advertenties van confessionele bijzondere scholen in regionale bladen in het voorjaar – wanneer leerlingen zich moeten aanmelden – blijkt dat scholen ook op dit moment al heel goed begrijpen dat een zich afficheren met radicale christelijke noties niet de beste *marketing*taktiek is. Zie voor een vergelijkbare redenering het overzichtsartikel van Hoogbergen onder de titel 'Het einde van de confessionele school'.²⁶

Welk beleid?

We moeten mijns inziens onderscheid maken tussen beleid dat confessionele scholen en confessionele koepelorganisaties kunnen ontwikkelen enerzijds en beleid dat een politieke partij als het CDA inzake confessioneel onderwijs kan ontwikkelen anderzijds.

Eerst enige opmerkingen over het beleid dat confessionele bijzondere scholen kunnen ontwikkelen in de komende decennia. De traditionele motieven om confessionele scholen te stichten, hebben altijd gelegen in de voorziening in onderwijs, dat zo dicht mogelijk komt bij de impulsen die de opvoeding thuis geeft. Als we de consequenties trekken uit het onderzoek van De Hart (en uit diverse andere gegevens die daarmee stroken) zal dit motief in toenemende mate voor veel mensen – ouders, maar ook vrijwilligers die in schoolbesturen zullen werken, en ook leraren en directieleden die de school vormgeven! –

25. Zijdeveld, *Van oude en nieuwe christenen. Cultuur en religie en het CDA*. In: Christen Democratische Verkenningen, 9/90.

26. Th. Hoogbergen, *Het einde van de confessionele school*. In: School, november, 1987.

in afnemende mate gaan gelden. Omdat nu eenmaal die opvoeding thuis kennelijk steeds minder godsdienstig geprofileerd is. Dat betekent een uitdaging om confessioneel onderwijs vorm te geven, dat past bij deze ontwikkeling. Maar er is een tweede motief geweest in de geschiedenis van het confessioneel onderwijs: het missionaire motief. Dat motief was in Nederland altijd minder sterk dan in de ondersteuning van confessioneel onderwijs in de traditionele zendings- en missiegebieden, maar het heeft wel degelijk een rol gespeeld in de geschiedenis van het confessioneel onderwijs. Naar mijn mening blijft dat motief in de toekomst belangrijk en wordt het belangrijker. Immers, als blijkt dat een confessionele school de gewenste intellectuele kwaliteit biedt, niet al te ver weg staat, en ook op een aantal andere punten de concurrentie met andersgeaarde scholen aankan – en confessioneel is in die zin dat er een zekere herkenbaarheid is met betrekking tot geloof en handelen, zij het niet al te radicaal – dan is die school één van de plaatsen waar jongeren ook in de toekomst met geloof en godsdienst in aanraking zullen blijven komen. Niet, dat dat er zomaar toe zal leiden dat grote groepen jongeren weer de weg naar de kerk en de centraliteit van geloof en godsdienst zullen vinden door het confessionele onderwijs. Ook al zullen dat er wel enkelen zijn. Maar wel kan een dergelijke confessionele bijzondere school een belangrijke institutie blijven om het bewustzijn van de christelijke wortels van onze cultuur te handhaven. Niet alleen door centrale noties als: rechten van de mens, democratische houdingen, rechtvaardigheid, solidariteit, etc. (noties die ook in het CDA erg belangrijk zijn) maar ook door de rituelen, de woorden en termen, de liederen, de gebruiken. Waarom zouden christenen in hun eigen omgeving de schouders willen zetten onder een dergelijke institutie, ook al is die niet radicaal en geprofileerd? Omdat een cultuur waarin die waarden en rituelen behouden blijven beter is dan een cultuur

waarin materialisme, hedonisme, of volstrekt individualisme nog sterker de boventoon voeren dan in de huidige.

Maar uiteraard is het dan wel noodzakelijk voor een dergelijke confessionele bijzondere school zeer goed te overwegen waarin men die 'nieuwe' confessionele identiteit tot uitdrukking wil laten komen. Dit artikel is niet de plaats om op die inhoudelijke vraag diep in te gaan. Enige gedachten heb ik ontwikkeld in een artikel 'Een nieuw profiel: rekkelijk of precies?' in het Bulletin van de Unie 'School en Evangelie'.²⁷ Kernpunt is wat mij betreft dat het in zo'n school (voor voortgezet onderwijs) vooral moet gaan om een algemene introductie in en accentuering van de christelijke wortels van onze cultuur. En om het 'tonen' van christelijke inspiratie.

Niet door een heel ander vakkenpakket, eigen leerboeken of eigen examens of door een zwaar accent op godsdienstonderwijs, vieringen en dergelijke. De gegevens van De Hart wettigen de verwachting dat zo'n benadering een steeds kleinere doelgroep zal aantrekken. En dat bedreigt dan de algemene missionaire taak.

Ik zie meer in een confessionele school, die het gebruikelijke vakkenpakket aanbiedt en dat ook goed doet. En die ook op andere punten aantrekkelijk is voor een brede groep die in de eerste plaats 'goed' onderwijs zoekt en daarbij een algemene christelijk oriëntatie 'wel nuttig' vindt.

Inhoudelijk betekent dat dan bijvoorbeeld:

- Een bewust invlechten van bijbelse verhalen, namen, begrippen in de leerstof van vakken als Nederlands, talen, geschiedenis, muziek, e.a.
- Meer aandacht voor elementen van kerkgeschiedenis in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde, economie, literatuur, natuurwetenschap.
- Meer aandacht voor christelijke achtergronden van politici, kunstenaars, eco-

27. J.C. van Bruggen, *Een nieuw profiel: rekkelijk of precies?* In: Bulletin, jrg. 17, nr. 6, juni 1989.

nomen; mensen die iets 'toonden', zoals bijvoorbeeld Washington, Wilson, Kuyper, Augustinus, Schweitzer.

- Projecten in verband met ontwikkelings-samenwerking, regionale geschiedenis, en dergelijke, waarin op een natuurlijke wijze christelijk-geïnspireerd werk kan worden getoond.
- In het algemeen aandacht voor een brede oriëntatie op zingeving en levensbeschouwing.

Uiteraard is uitwerking van deze gedachten niet eenvoudig. Niet omdat het zou ontbreken aan voorbeelden, maar omdat het moeilijk is door de hele school heen een dergelijke benadering uit te werken en te implementeren.

Ik ga op deze beleidskeuze voor confessionele scholen – die mijn voorkeur heeft en die mijns inziens ook adequaat rekening houdt met de ontwikkelingen – niet verder in. Maar 'het geven van onderwijs is vrij' (artikel 23 grondwet) dus ook andere vormen van verbinding tussen confessie en onderwijs zijn denkbaar en legitiem. Ook die vormen die een radicaler koppeling nastreven: reformatorische scholen, orthodox-katholieke scholen, scholen die proberen de vrije ruimte in de voorgeschreven of voor te schrijven lessentabellen/ kerndoelen/examenprogramma's te maximaliseren voor een eigen 'program' van christelijke vorming en opvoeding. Alsmede scholen, waar binnen een samenwerkingsverband met een andere zuil geprobeerd wordt godsdienstonderwijs en erg levensbeschouwelijk gevoelige vakken gedifferentieerd aan te bieden, zodat leerlingen partjes confessioneel georiënteerd onderwijs kunnen kiezen binnen een overigens 'neutraal' aanbod. Dat is een vorm die in sommige gefuseerde scholengemeenschappen voor onderwijs wordt uitgetoend. Samengevat duidde ik drie mogelijke beleidsscenario's voor confessionele scholen (vooral voortgezet onderwijs) aan; in elk van die drie is een reactie op de ontkenning en op de ontwikkeling die De Hart in kaart brengt, aan de orde:

a Ontwikkelen van een nieuwe identiteit, die veel (misschien wel meer dan nu gebruikelijk is) toont van de christelijke wortels van onze cultuur, van christelijke inspiratie, maar die niet uitgaat van een centrale rol van het christelijk geloof thuis. Een identiteit die waarschijnlijk voor een grote groep (ca. 50%) aantrekkingskracht heeft.

b Ontwikkelen c.q. herstellen van een tamelijk radicale identiteit die het christelijk geloof centraal stelt en ervan uitgaat dat de lijnen van thuis doorgetrokken worden. Ik denk dat dit beleid voor een tamelijk kleine groep (10%) aantrekkingskracht heeft.

c Ontwikkelen van een deelidentiteit voor levensbeschouwelijk gevoelige onderwerpen, terwijl voor het grootste deel van het vormingsaanbod geen duidelijke relatie met christelijk geloof wordt gelegd. Ook in deze keuze zijn er missionaire mogelijkheden, maar mijns inziens minder.

Ik laat de vraag naar het beleid van de plaatselijke, regionale en landelijke organisaties voor confessioneel bijzonder onderwijs verder rusten.

Politiek beleid

Welk 'beleid' kan het CDA als politieke partij voeren? Een partij, die vanuit algemene beginselen van verantwoordelijkheid, gerechtigheid, rentmeesterschap, solidariteit principieel voorstander is van bijzonder onderwijs. En dus een partij die zal willen blijven bevorderen dat groepen mensen de vrijheid behouden om diverse vormen van binding tussen confessie en onderwijs uit te proberen en te ontwikkelen. Ook in een maatschappij, waarin de vertrouwde meer strikte koppeling op de tocht komt te staan. Ideeën voor dat beleid zijn ontwikkeld in het rapport van het Wetenschappelijk Instituut 'Ruimte voor kwaliteit'.²⁸ Ze hebben betrekking op geregionaliseerde of verticaal/nationaal georganiseerde soli-

28. Zie 2.

dariteit en afwegingsverantwoordelijkheid in grotere groepen betrokkenen. Dat raakt planning, bekostiging, spreiding van het scholenbestand. De ideeën hebben ook betrekking op het verder terugtreden van de overheid aangaande het inhoudelijk regelen van het onderwijs. Zo worden in het rapport redenen aangedragen, waarom het niet gewenst of noodzakelijk is kerndoelen voor het basisonderwijs te formuleren (iets wat in strijd is met het huidige regeerakkoord!) en wordt er voor gepleit meer vrije ruimte – toenemend naarmate leerlingen ouder worden – in lessentabel en kerndoelen of examenprogramma's te creëren, zodat scholen meer ruimte krijgen om hun eigen identiteit en hun eigen keuzen te maken en ook leerlingen en hun ouders meer ruimte krijgen om keuzen te maken. De ideeën hebben ook betrekking op de structurering van het stelsel: wel een school voor basisvorming voor 12- tot 15-jarigen, maar met grote ingebouwde differentiatie en via diverse aansluitingsmechanismen aansluitend op het onderwijs dat meer academisch of beroepsmatig gericht is. Allemaal ideeën en voorstellen die voortkomen uit de wens onderwijs meer te vermaatschappelijken en meer in handen te geven van de direct betrokkenen.

Hoe sympathiek het CDA ook vanwege zijn eigen geschiedenis en vanwege zijn grondslag staat ten opzichte van confessioneel bijzonder onderwijs: politieke maatregelen kunnen niet garanderen of bevorderen dat een bepaalde vorm van koppeling tussen confessie en onderwijs, zoals we die nu kennen en ruim honderd jaar gekend hebben, blijft bestaan, als in de samenleving zelve die koppeling niet zo sterk meer wordt beleefd en waarschijnlijk – zie de gegevens van De Hart – in de toekomst nog minder sterk zal worden beleefd. Zie ook de voorspelling van Dodde over het einde van de christen-humanistische traditie.²⁹ Het CDA dient er wel alert op te zijn, dat groepen christenen die onderwijs willen 'geven' (in de zin van aanbieden via schoolstichting of instandhou-

ding) alle ruimte krijgen om die grondwettelijke rechten op te eisen en te realiseren op een haalbare manier; haalbaar in het kader van subsidieregelingen (schoolgrootte), inhoudelijke regelgeving (die niet mag knellen) en beleid inzake regionalisering, personeelsbeleid e.d. Maar die beleidsaspecten komen niet alleen ten goede aan voorstanders van bepaalde vormen van confessioneel bijzonder onderwijs, maar ook aan andere groepen die bijzonder onderwijs wensen 'aan te bieden'. Dat is dus nog geen CDA-beleid dat specifiek gericht is op de bevordering van confessioneel bijzonder onderwijs.

Het is wel noodzakelijk algemeen beleid. Ook om voor confessionele scholen de mogelijkheden te scheppen eigen antwoorden (zie boven) op de ontkerkelijking te formuleren. In die zin is algemeen beleid van groot belang ook voor confessionele scholen: ruimte scheppen. Kan er meer gezegd worden over specifiek beleid in politieke zin? Naar mijn mening niet in belangenbehartigende zin ten gunste van confessioneel onderwijs als zodanig. Wel vanuit een principieel punt, dat direct samenhangt met het mensbeeld, van waaruit het CDA politiek wil bedrijven. Opvoeding is niet een technische aangelegenheid, mensen zijn sociale en geestelijke wezens. Het eigene van mensen ligt in de ethisch gefundeerde relationaliteit. In opvoeding en onderwijs gaat het dus niet alleen maar om training, voorbereiding op economisch leven e.d. maar ook en vooral om het wekken van moreel leven, om vorming. Voor het CDA is het uitgangspunt voor die morele keuzen en de vorming die daarop gericht is, gelegen in de evangelisch gefundeerde waarden. Die fundering kan en mag niet door politiek beleid dwingend worden opgelegd aan groeperingen die bijzonder onderwijs op een andere grondslag wensen te baseren. Maar het ontbreken van de morele en geestelijke dimensie

29. N.L. Dodde, *De toekomst lijkt verleden tijd* (inaugurale rede), Rijksuniversiteit Utrecht, 1986.

in onderwijs is een niet aanvaardbare reductie van het mensbeeld, waarvoor het CDA wil staan. De consequentie daarvan is dat het CDA nauwlettend moet toezien op en actief moet streven naar realisering van die morele en geestelijke dimensie in de scholen. Dat betekent: ruimte voor levensbeschouwelijke vorming in godsdienstonderwijs maar ook in andere vakken. Dat betekent subsidiëring van die vorming (godsdienstonderwijs); het betekent ook voldoende vrije ruimte in de voorgeschreven lessentabellen; voldoende mogelijkheid tot eigen interpretatie van examenprogramma's en kerndoelen. En het betekent ook, dat scholen die blijkens hun schoolwerkplan of blijkens de geïnspecteerde praktijk deze morele en geestelijke

vorming in het geheel geen aandacht geven – op welke grondslag dan ook – niet voldoen aan een centrale doelstelling, die voor alle Nederlandse scholen dient te gelden. Controle op de realisering van deze doelstelling – niet op de manier waarop dat inhoudelijk wordt ingevuld! – is van belang. En tevens stimuleren van de zorg hiervoor in alle scholen: subsidiëring, onderzoek, ontwikkelwerk, scholing en alle instrumenten die modern onderwijsbeleid kent.

